

8. Шахматов А. А. Введение в курс истории русского языка: Исторический процесс образования русских племен и наречий.– Пг., 1916.– Ч. 1.– 146, III с.
9. Шахматов А. А. Древнейшие судьбы русского племени.– Пг., 1919.– 64 с.
10. Шахматов А. А. Очерк древнейшего периода истории русского языка.– Репр. изд.– М.: Индрик, 2002.– XXVIII, II, L, 369 с.
11. Шахматов О. О., Кримський А. Ю. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників письменської староукраїнщини XI–XVIII вв.– К., 1924.– С. 5–134.
12. Шевельов Ю. В. Исторична фонологія української мови.– Х.: Акта, 2002.– 1054 с.
13. Эндзелин И. Латышские заимствования из славянских языков // Живая старина.– 1899.– Вып. 3 (107).– С. 312–320.
14. Berneker E. Slavisches etymologisches Wörterbuch.– Heidelberg, 1915–1924.– 1024 s.
15. Brückner A. Litu-slavische-Studien. Die slavischen Fremdwörter im litauischen.– Weimar, 1877.– Dd. I.– 101 s.
16. Kalima J. Die russischen Lehnwörter im Syrjänischen.– Helsingfors, 1910.– 142 s.
17. Karłowicz J. O języku litewskim // Rozprawy i sprawozdania z posidzeń wydziału filologicznego Akad. umiejętności w Krakowie.– 1875.– T. 1.– S. 12–29.
18. Mikkola J. J. Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen.– Helsingfors, 1894.– Bd. I.– 342 s.
19. Miklosich F. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen.– Wien, 1866.– 878 s.

УДК 811.161.2'373.421

Вікторія Щербатюк

**СИНОНИМИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ІДІОСТИЛЮ ЛІНИ
КОСТЕНКО
(НА ПРИКЛАДІ СИНОНІМІЧНОГО РЯДУ *ДОЩ*)**

Розглянуто проблему реалізації синонімічних одиниць у мовній картині світу Ліни Костенко. На основі семантико-функціонального аналізу іменникових лексем, що репрезентують синонімічний ряд з ядерним словом *дощ*, встановлено особливості ідіостилю поетеси.

Ключові слова: синонімічні одиниці, ідіостиль, семантико-функціональний аналіз, синонімічний ряд.

Shcherbatyuk V. Synonyms as the element of Lina Kostenko's idiosyle (based on the material of the synonymous range with the key word „rain”).

The article is devoted to the synonymic units in the linguistic picture of the world by Lina Kostenko. The peculiarities of the poetess's idiosyle are defined on the basis of the semantic-functional analyses of the noun-lexemes, which represent the synonymous range with the key word „rain”.

Key words: synonymic units, idiosyle, semantic-functional analysis, synonymous range.

В одному зі своїх віршів Ліна Костенко сказала: „*Бо пам'ятайте, що на цій планеті, відколи створив її пан Бог, ще не було епохи для поетів, але були поети для епох!*” [2, 100]. ХХ ст. – нелегка епоха, але почесне місце в її історії належить поетичній творчості Ліни Костенко, яка завжди загострено відчуває негаразди свого часу. Як „поет для епохи” вона прагне осмислити її сутність, передати красу через поетичне слово, відчути биття серця кожної людини.

Творча особистість Ліни Костенко відобразилася в мові її творів. Поетеса постійно вдосконалює національну мовленнєву культуру, використовуючи нові засоби виразності, розширюючи виражальні межі й можливості художнього слова. Особливе значення в образній тканині поезій Ліни Костенко має лексика, яка значною мірою зумовлена ідейно-тематичною та жанровою своєрідністю творів авторки.

Творчий доробок Ліни Костенко, особливості її ідіостилю сьогодні вивчають Г. Губарева [5], І. Дишлюк [6], Ю. Карпенко та М. Мельник [7], В. Калінкін та Ю. Лінницька [8], Т. Коляда [9], Г. Кошарська [10], Л. Краснова [11] та інші. Але багатство поетичної мови Ліни Костенко зумовлює актуальність подальших наукових розвідок. У полі зору нашого дослідження – синонімічні одиниці, що виявляють мовний світ авторки.

Наша мета – з'ясувати специфіку та особливості функціонування в поетичному мовленні Ліни Костенко синонімічних одиниць, що виступають однією із суттєвих ознак ідіостилю поетеси.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких завдань: 1) виявити основні лексичні одиниці, що репрезентують синонімічний ряд із ядерним словом *дощ* в мові поезій Ліни Костенко; 2) здійснити функціонально-прагматичний аналіз синонімічної лексики поетеси; 3) встановити роль синонімів в організації художнього світу Ліни Костенко.

Організуючим ядром ідіостиллю будь-якого поета є слова з узагальнено-символічним значенням, що утворюють тематичні доміанти, які є наскрізними у його творчості.

Григорій Клочек виділяє чотири тематичні епіцентри творчості Ліни Костенко, що позначаються ключовими словами ПАМ'ЯТЬ, ТВОРЧИСТЬ, ЛЮБОВ, ПРИРОДА. „Ліна Костенко, фактично, сама допомогла нам визначити тематичні пріоритети своєї творчості. Компонуючи збірку „Над берегами вічної ріки” (1977) поетеса розподілила твори за трьома тематичними розділами. ...А історичний роман „Маруся Чурай” немовби об'єднує усі ці провідні тематичні мотиви в одну художню цілісність” [12, 22].

Значний масив творів Ліни Костенко – це поезії, що формують тематичну доміанту ПРИРОДА. Поетеса прагне розширити семантичний спектр лексем, що репрезентують цю доміанту, на різних проблемних рівнях, зокрема, психологічному та філософському. Яскравим прикладом авторського слововживання виступають іменникові синонімічні ряди на позначення природних явищ із словами-показниками *дощ, буря, хуртовина, курява, тьма* та ін.

Пейзаж у художніх творах виконує різні функції. Найчастіше природа слугує повнішому відображенню почуттів персонажів, крім того вона може сприяти опису місцевого колориту й подальшому розгортанню подій у творі. Незважаючи на те, що осінь приносить смуток, печаль, дощі і негоду, Ліна Костенко захоплюється цією порою року. Недарма цілий цикл поетичних творів має назву „Осінні карнавали”. Природа у віршах одухотворена та передає душевний стан ліричної героїні, про переживання якої читач дізнається зі змін, що відбуваються в природі: чим сумніше в неї на душі, тим сумніша і природа.

Оскільки синонімічні ряди в поезіях Ліни Костенко характеризуються багатим лексичним наповненням, широкою значеннєвою інтерпретацією, у статті ми обмежимося аналізом лише синонімічного ряду з ядерним словом *дощ*. Лексеми, що репрезентують цей ряд, уже свідчать про те, що Ліна Костенко – неперевершений майстер слововживання.

Для позначення атмосферних опадів, що випадають із хмар у вигляді краплин води, поетеса використовує синонімічний ряд із ядерним словом *дощ*: „*Дощі* випадають нечасто – поникла трава,

поникла...” [4, 44]; „Я пам’ятаю все – **дощем** залиті ниви, шорсткі понад шляхами полини і відтінки на обрії мінливі – від пурпуру до сивизни” [4, 63]; „А ми по калюжах гасали босі, бо казали мати й бабуся – дуже добре **дощ** на волосся” [4, 181]; „**Дощі** періщатъ. Вікно відчинене” [4, 225].

Для поетичного світу Ліни Костенко типовим є образ осіннього **дощу**, реалізований на філософському та психологічному рівнях: „Стриптизи осені, і дріж святого Вітта, і самотканий **дощ**, і сонця лиш на чверть” [2, 339]; „Приходив **дощ**, а потім було зимно” [2, 345]; „Після **дощів** руйнуються кряжі, осіння **мжичка** поле бездорожить. Мене тривожать вулиці чужі, і самота в останній час тривожить” [4, 93]; „Тихо строчать **дощі**... І навіщо мені ця печаль?” [2, 320]. **Самотність, печаль, холод** виступають своєрідними рефренами багатьох віршів поетеси, стають постійними прикметами душевного стану авторки. Використаний образ **дощу** текстуально зближується з цими поняттями, посилює емоційну напругу віршів.

На основі зорового й дотикового сприйняття творить Ліна Костенко опредмечений образ **дощу**: „Натягне **дощ** свої осінні струни, торкне ті струни пальчиком верба” [2, 325].

Продуктивною є поява в змісті лексеми **дощ** семи „плин часу”, „тривалість процесу”: „Послухаю цей **дощ**. Підкрався і шумить. Бляшаний звук води, веселих крапель кроки. Ще мить, ще мить, ще тільки мить і мить, і раптом озирнусь, а це вже роки й роки! А це уже віки. Ніхто уже й не зна, в туманностях душі чи, може, Андромеди – я в мантіях **дощу**, прозора, як скляна, приходжу до живих, і згадую про мертвих” [2, 10]; „Ти вчора поїхав, ти ж тільки поїхав учора, а вже мені будень диктує **дощі** та й **дощі**” [2, 309]. Ряд послідовних асоціацій у першому прикладі (**дощ** – **мить** – **роки** – **віки**; **мантія дощу** – **живі** – **мертві**) становить розгорнуту метафору плинності часу. Прагнучи проникнути у позачасовий простір, пізнати закони вічності, поетеса стирає межу між минулим та сучасним, з’єднує їх воєдино. Образ **дощу** у другому прикладі посилює часову площину завдяки появі в семантиці відтінку „розлуки”, „печалі”.

Своєрідним знаком століття екологічних катастроф виступає **дощ** у такому прикладі: „Плаче кислотними **дощами**” [2, 548]. Екологічний стан планети, особливо після аварії на ЧАЕС, дуже хвилює поетесу. Образ „кислотного дощу” символізує загибель всього

живого. Тому Ліна Костенко просить тих, хто вбиває природу: „Віддайте мені **дощ**. Віддайте мені тишу” [2, 537].

У лексемі **дощик** Ліна Костенко вкладає не тільки зменшено-пестливий відтінок, а й емоційно-експресивне забарвлення: „Хто пам'ять змив як **дощик** акварельку?” [2, 260]. Найчастіше зазначений синонім використано з дієсловом **моросити**, що вказує на дрібний дощ: „І **дощик** моросить” [2, 338]; „А тихий **дощик** в полі моросив” [1, 20].

Образ дощу авторка творить за допомогою синонімів **злива**, **хляпа**, **проливень**, **гроза**, **сльота**, **мокряччя**, **моква**, **мряка**, **мжичка**, **негода**, **стихія**.

Іменник **злива** використано поетесою на позначення дуже великого дощу: „А **злива** ллє” [2, 449]; „Громи гриміли. Злива не вицухала!” [2, 449]; „І треба ж так, щоб **зливи** саме впали!” [1, 8].

Філософського забарвлення аналізований образ набуває в поезії „Пекучий день... лісів солодка млява...”. Картину спекотного літнього дня змінює грозовий пейзаж, який поетеса емоційно посилює завдяки метафорі та персоніфікації: „Пекучий день... лісів солодка млява... смага стежок... сонливиці левад... Іде **гроза** дзвінка і кучерява садам замлілі руки цілувать” [2, 275]. Лірична героїня Ліни Костенко живе в одному ритмі з природою. Вона чуттєво реагує на всі її „стани” та „настрої”: „Тремтіння віт, і жах, і насолода, шаленство **злив** у білому вогні! Ну, от і все. Одплачеться природа. Їй стане легше, певно. Як мені” [2, 275], – продовжує вона.

Певну синхронізованість станів природи і ліричної героїні спостерігаємо у таких поетичних рядках: „Тоді не подумай, друже, що вже відшуміли **зливи**, що серцем я стала байдужа і словом стала зрадлива” [4, 52]; „А я піду у **зливи**. Молитись пням...” [2, 258]; „Так думки печаль прополоскала, що, як сад під **зливою**, живу” [2, 329]; „Якщо життя моє – як нива, то на її широкім тлі будь колоском – і, може, **злива** тебе прихилить до землі” [4, 48].

Із художньо-естетичною метою звертається Ліна Костенко до діалектних слів **хляпа** та **моква** в таких контекстах: „Весна предивна. Як не сніг, то **хляпа**” [2, 517]; „Все лають Хмеля, лають Хмеля – за москалів, за татарву. За цю **мокву** непроторенну” [1, 22].

Рідко вживаний іменник **проливень** виступає на позначення проливної дощу, зливи: „А на подвір'ї **проливень**, потопа” [1, 65].

Важливим елементом досліджуваного синонімічного ряду є іменник *гроза*, який вказує на дощ із громом і блискавкою, що переважно супроводжується великим вітром: „*Тишиною гроза починалася...*” [4, 13]; „*А коли втомився вітер, уляглося море внизу, взяв художник свою палітру і почав писати грозу*” [4, 18]; „*Як небо в хмарах носить грози – носило голос у собі*” [4, 190].

У поетичних текстах Ліни Костенко широко вживаним є образ *грози* в значенні животворящої сили, яка відроджує природу: „*І увібрана ґрунтом гроза проростає барвінком хрещатим. І у білім цвіту опалім, що зронили в грозу вишняки, я стою і дивлюся в далі з-під своєї легкої руки...*” [4, 83]; „*Іде гроза дзвінка і кучерява садам зомлілі руки цілувать*” [2, 275].

У поезії „Художник” лексема *гроза* реалізує ідею духовної мрії художника Вернера відтворити красу стихії. Тому він друзям своїм сказав: „*Прив'яжіть до щогли мене, коли буде на морі гроза*” [2, 220]. Пишучи *грозу*, поетеса не тільки надає їй гігантської сили вияву („*Кораблі тримались якорями, а гроза не втрачала снаги і насилу втислася в рами, не зумівши ввійти в береги*” [2, 221]), але й зафарбовує в різні кольори: „*Він писав її барвою моря, шумовинням білої піни, він робив ескізи суворі олівцями порід камінних*” [2, 220]. Останні рядки поезії свідчать про здатність поетеси не просто відчувати свою єдність із стихією, а розчинятися в ній, наповнюватися нею: „*Є на світі багато історій, а прохання у мене одне: „Коли буде гроза на морі, прив'яжіть до щогли мене!”*” [2, 221].

Іменник *сльота*, залежно від того, як виявлено це явище природи, снігом чи дощем, може належати до двох синонімічних рядів із словами-показниками *дощ* і *завірюха*. Ліна Костенко використовує його лише на означення хмарної, сирій погоди з дощем, оскільки події відбуваються в безсонну осінню ніч: „*На все є час – на самоту і вірші в безсонну ніч осінньої сльоти, на гіркоту безмірних перебільшень і справедливу жорстокість прямоти*” [4, 70].

Про дощову осінню погоду Ліна Костенко говорить синонімом *мокряччя*, просто, без експресії та додаткових уточнень: „*Мокряччя. Осінь. Млисте мрево. Під лісом скирта – як промоклий лен*” [4, 246].

Про густий дрібний дощ, краплини якого немов перебувають у завислому стані, поетеса говорить синонімом *мряка*: „*Поля одсиріли від мряк*” [1, 19].

Мжичка – це дрібний, густий дощ. Цей синонім Ліна Костенко використовує кілька разів і завжди в поєднанні з іншими членами синонімічного ряду: „З кошлатих кущів солов'ята зиркали, як по землі і щедро і видавцем, то **зливи** ходили, високі, як циркулі, то **мжичка** мала метушилася видрібцем” [4, 180]; „Після **дощів** руйнуються кряжі, осіння **мжичка** поле бездорожить” [4, 93]. Щодо першого речення, то слід сказати, що використання в одному контексті двох синонімів ряду сприяє утворенню прийому паралелізму, оскільки ці два явища природи протиставляються одне одному силою свого вияву: якщо зливи високі, то мжичка мала.

Рідко у значенні дощу вживано іменник *негода*: „Але хто ж в самоті моїй винен – чи **негоди**, чи хуртовини?” [4, 36].

Задля створення емоційно-експресивного ефекту Ліна Костенко використовує висхідну градацію синонімічних одиниць: „І раптом **дощ**. І **злива**. І **гроза**” [1, 8].

Характерною особливістю мовної картини світу Ліни Костенко є дистанційне розміщення синонімів у поетичних текстах. Таке стилістичне використання синонімічних одиниць виступає засобом організації тексту, надає йому архітектонічної довершеності. Яскравим прикладом такого введення синонімів у текст є поезія „Дощі”: „З кошлатих кущів солов'ята зиркали, як по землі і щедро і видавцем, то **зливи** ходили, високі, як циркулі, то **мжичка** мала метушилася видрібцем. На клуні стовбичив промоклий бусол. А ми по калюжах гасали босі, бо казали мати й бабуся – дуже добре **дощ** на волосся. Гей, ідіть, благодатні **зливи**! Випадайте, перлисті роси!” [4, 181].

Подібне використання лексем аналізованого ряду зустрічаємо у вірші „Пасаж грози”: „Мені нестерпно, душно, передгрозно, ліловим чадом туманіє без, гудуть ліси, риплять дубові кросна, парчеву **зливу** виткавши з небес. Лягла **грози** пульсуюча десниця на золоте шаленство голови, мені, мабуть, ніколи не досниться сліпучий вибух чистої жаги. **Гроза** мені погрожує громами, закутий біль стинає на дуби, нехай смакують почуття гурмани, а ти, **стихіє**, – любиш, так люби!” [4, 214].

Побудований на художніх тропях, пейзажний малюнок підтверджує думку про те, що природа для поетеси є засобом художнього осягнення складних взаємостосунків між нею, природою і людиною.

Отже, синонімічний простір структурно відображає художньо-образне світорозуміння Ліни Костенко, репрезентуючи її поетичний

світ через лексичні одиниці, які увиразнюють і розвивають домінуючі образи.

У словнику досліджуваних поетичних творів Ліни Костенко численну групу художніх номінацій складають загальнозживані й розмовні слова-синоніми, що яскраво передають назви явищ природи. Опираючись на традиційну семантику лексичних одиниць, поетеса прагне через авторське бачення по-новому інтерпретувати образ *дощу*, надати йому філософського та психологічного навантаження.

Серед особливостей поетичної мови Ліни Костенко слід відзначити ускладненість, підвищену асоціативність, метафоричність синонімічних лексем, що оригінально відображають самотність індивідуальної мовнопоетичної моделі світу авторки.

У перспективі дослідження – психоментальні процеси й лексичні синоніми як засіб вираження мовної картини світу Ліни Костенко.

Література

1. Костенко Л. В. Берестечко: Історичний роман.– К.: Укр. письм., 1999.– 157 с.
2. Костенко Л. В. Вибране.– К.: Дніпро, 1989.– 559 с.
3. Костенко Л. В. Маруся Чурай: Історичний роман у віршах.– К.: Дніпро, 1982.– 135 с. (Серія „Романи й повісті”, № 2).
4. Костенко Л. Поезії.– Baltimore; Paris; Toronto: СМОЛОСКИП 1969.– 357 с.
5. Губарева Г. А. Семантика та стилістичні функції кольоративів у поетичній мові Ліни Костенко: Автореф. дис. ... канд. філол. наук.– Х., 2002.– 20 с.
6. Дишлюк І. М. Лексико-семантичне вираження концепту „природа” у поетичній мові Ліни Костенко: Автореф. дис. ... канд. філол. наук.– Х., 2003.– 18 с.
7. Калінкін В. М., Лінницька Ю. В. Із спостережень над поетикою онімного простору роману Ліни Костенко „Берестечко” // Українська пропріальна лексика.– К.: Кий, 2000.– С. 62–69.
8. Карпенко Ю. О., Мельник М. Р. Літературна ономастика Ліни Костенко.– О.: Астропринт, 2004.– 215 с.
9. Коляда Т. Ф. Інтенціональний світ поезії Ліни Костенко.– О.: ОКФА, 1999.– 112 с.
10. Кошарська Г. Творчість Ліни Костенко з погляду поетики експресивності.– К.: Вид. дім „КМ Academia”, 1994.– 165 с.
11. Краснова Л. Поезія Ліни Костенко.– Дрогобич: Коло, 2001.– 200 с.
12. Ліна Костенко: Навчальний посібник-хрестоматія / Ідея, упорядкув., інтерпретація творів Григорія Клочака.– Кіровоград: Степова Еллада, 1999.– 320 с.